

Az anyanyelvi nevelés közös lehetőségei és dilemmái

VANČO ILDIKÓ

A szlovákiai magyar nyelvtanítás kihívásai¹

A 21. század elején a magyar nyelvet anyanyelvként beszélők számottevő része (kb. harmada) Magyarországon kívül, kisebb-ségben él. A jelen helyzet történelmi előzményei jól ismertek: az I. világháború után az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával Magyarország határait nem a népesség nemzetiségi megoszlása alapján, hanem a szomszédos hatalmak érdekei alapján határozták meg. Az 1920 óta eltelt időszak változó politikai-társadalmi körülményei között a fennmaradás, s annak legfontosabb elemeként a nyelv és kultúra megtartása vált a kisebbségbe került magyar közösségek alapvető céljává.

A kisebbségbe kerülő magyar közösségek sorsa több azonosságot és természetesen – csak az adott társadalomra jellemző – eltéréseket is mutat. Az azonos történelmi háttér, a nemzetállamot építő többségi társadalmak hasonló homogenizáló törekvései, a minden kisebbségi magyar nyelvközösséget érintő nyelvi és kulturális asszimilációs folyamatok számos kedvezőtlen párhuzamosságot mutatnak. Kedvező hasonlóságokat is láthatunk azonban, amikor a magyar kisebbségek oktatási rendszerének minél teljesebb kiépítésére, fenntartására irányuló erőfeszítéseket, a rendszerváltás utáni demokratizáló folya-

matokat, a magyarországi nemzetpolitikai stratégiának a határon túli magyarságra vonatkozó elemeit vizsgáljuk.

A Magyarország határain kívül élő kisebbségi magyar közösségek között lényeges eltérés mutatkozik számarányukban és

szociodemográfiai szerkezetükben. Míg a romániai, szlovákiai, szerbiai és ukrainai magyar kisebbségek kiforrott nemzeti közösségtudattal rendelkeznek, a szlové-

niai, horvátországi és burgenlandi magyarok közösségei az etnikai és regionális kisebbségi csoportok jegyeivel jellemezhetőek. E magyar közösségek mindegyikére érvényes azonban, hogy identitásuk egyik legfontosabb összetevője az anyanyelv. Nyelvükkel, nyelvhasználatukkal kapcsolatban azonban le kell szögeznünk a következőket:

[...] kivétel nélkül kontaktusváltozatait beszéljük a magyar nyelvnek, vagyis az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvétől többé-kevésbé eltérő, a két- vagy többnyelvű környezet hatására mutató változatokat beszélnek. Igaz ez azokra is, akik a többségi nyelvet (szlovákot, román stb.) nem beszéljük s nem is értjük,

identitásuk egyik legfontosabb összetevője az anyanyelv

¹ A tanulmány a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján, annak támogatásával készült.

mivel az ő magyar anyanyelvükben is vannak szlovák, román stb. hatás következtében keletkezett, a magyarországi magyarban ismeretlen nyelvi elemek és szabályok. (*Kontra*, 2003, 302. o.)

Az anyanyelv megtartásában az oktatás a kulcsfontosságú tényezők közé tartozik. Az oktatásügyben a kisebbségi magyarságnak számos olyan problémával is szembe kell néznie, melyek a többségi oktatás számára nem relevánsak. Ezek közé tartozik az anyanyelven történő oktatás helye, szerepe és mikéntje az oktatás szerkezetében, s alapvetően fontos kérdés a kisebbség kétnyelvűsége kialakításának módja.² A fenti tényezők nagymértékben befolyásolják a nyelvmegtartást, illetve a nyelvcserét.

A Kárpát-medencei nemzetiségek számára, s így a szlovákiai magyarok számára is a magyarnak mint kisebbségi nyelvnek használati köre minden esetben szűkebb, mint a többségi nyelvhasználóké. Kisebbségi helyzetben szinte csak a nemzetiségi iskola (az oktatás) biztosítja azt a nyelvhasználati színteret, ahol lehetővé válik a nyelv különféle regisztereinek kialakítása:

Olyan színtér ez, amely a tanulókat és a pedagógusokat meglehetősen változatos regiszterkészség kialakítására ösztönzi, lehetővé téve a legkülönfélébb szaknyelvek szóban és írásban történő használatát

(az egyes szaktárgyak oktatása révén), az úgynevezett szépirodalmi stílussal való megismerkedést (az irodalom- és a fogalmazástanítás révén), a hivatali, illetve közéleti stílus bizonyos tartományainak birtokbavételét (az iskolához is kapcsolódó szervezeti élet révén), a sajátos csoportnyelvek – a tanulók esetében az ifjúsági és diáknyelv, az argó – használatát a mindennapi együttlét, az informális emberi kapcsolatok, a közös célok és érdeklődés révén. A nemzetiségi iskola

azon kevés munkahelyek egyike mind a gyermekek, mind a felnőttek számára, ahol a kisebbség nyelve – szerencsés esetben – minden beszédhelyzetben szabadon használható.” (*Lanstyák*, 1994, 90. o.)

megfogalmazásuk általános, nem előzi meg problémafelvetés, s a megvalósítás mikéntjéről sem kap információt a pedagógus

Ennek a nyelvhasználati színtérnek az oktatáson belül kiemelt területe a magyar nyelv és irodalom oktatása. Az oktatás folyamatában a pedagógusok a tantárgy oktatásához a szlovákiai Állami Pedagógiai Intézet által kidolgozott és jóváhagyott Állami Művelődési Programban³ központilag meghatározott oktatási-nevelési célokat kapnak, megnevezve azokat a kompetenciákat is, amelyeket el kellene érnie a diáknak az egyes oktatási szintek befejezése után. Ha megvizsgáljuk a megadott célokat, kompetenciákat, melyeket a tantervekbe is be kell építeni, azt találjuk, hogy megfogalmazásuk általános, nem előzi meg problémafelvetés, s a meg-

² A 21. század elejére a Kárpát-medencei magyar kisebbségek kétnyelvűek, a kétnyelvűség különböző fokán állnak. Míg tömbhelyzetben a hozzáadó (additív) magyar domináns kétnyelvűség a jellemzőbb, szórványhelyzetben, ahol az asszimiláció erősebb hatása érvényesül, sok esetben a felcserélő (szubtraktív) többségi nyelvdomináns kétnyelvűség az elterjedtebb. A kisebbségi oktatáspolitiká számára ily módon szükségszerűen megkerülhetetlen kérdés a kétnyelvűsödés/kétnyelvűsítés mikéntje.

³ Štátný vzdelávací program, a magyarországi NAT megfelelője.

valósítás mikéntjéről sem kap információt a pedagógus. A konkrét kérdés így hangozhatna: amikor a pedagógus (meg)tanítja pl. a magyar igeragozást, vajon milyen hasznos, a mindennapi életben is alkalmazható tudást tud átadni diákjainak, s mindez milyen készség kialakításában fog segíteni?

Ha magyar szakos egyetemistákat kérdezzünk, hogy szerintük mi a célja az iskolai nyelvtanításnak, válaszaikból az szűrődik le, hogy jól el kell sajátítani a nyelvtant, hiszen akkor jól, helyesen fogunk beszélni. Ennek a megközelítésnek alapvető problémája, hogy a nyelvtan elsajátítása önmagában egyáltalán nem jelenti vagy biztosítja, nem is jelentheti, hogy valaki helyesen beszél. Eleve nehezen meghatározható magának a helyes beszédnek a fogalma, hiszen azt nyilvánvalóan mindig valamilyen normához képest lehet csak meghatározni.

Mi az, amiről a szlovákiai nyelvtanítás kapcsán nem beszél a szakmai közeg, vagyis: milyen problémákat kellene megvitatnunk?

Egyrészt nem döntöttük el, milyen mértékben legyen elméleti, és milyen mértékben legyen gyakorlati az oktatásunk, másrészt elmarad annak tisztázása, hogy *mi az, amit oktatunk*. A fenti kérdések nagyon szorosan összefüggnek. Megvizsgálva a Kárpát-medencei magyar nyelvtankönyveket, a következő tendenciák figyelhetőek meg: Egyrészt a tankönyvszerzők felismerték, hogy valamit másképp kellene csinálniuk, sőt bizonyos szakterületekről be is emelnek korszerű nyelvészeti elemeket is a tankönyvekbe – azonban ezek az elemek nem állnak össze egységes paradigmarendszerré. Azt lehet látni, hogy a tankönyvek egy része strukturalista alapon nyugszik, aminek – nagyon triviálisan

megfogalmazva – az lenne a lényege, hogy a nyelv részekből áll, s amennyiben megtanuljuk ezeket a részeket, talán valahol, valakinek a fejében összeáll egy egésszé. A tankönyvek bizonyos részeiben megjelenik pl. a kommunikációelmélet vagy a szövegtan, de az egyes részek mögött nincs egységes nyelvszemlélet, ami nélkül nem létezhet sikeres nyelvtanoktatás.

Nyelvtanoktatásunk még a 21. században is abból a feltevésből indul ki, hogy *egy normát kellene elsajátítani*. Azonban kétséges, hogy egyáltalán milyen időkben érvényes normáról beszélünk. Ma, amikor a technika adta lehetőségek miatt nagymértékben megváltozott a kommunikáció, a norma is sokkal gyorsabban

változik, mint akár ötven évvel ezelőtt. Viszont a nyelvtankönyvek 30–40, néha akár 50 évvel ezelőtti normát kérnek számon.

Ebből származik a következő probléma: *mi is az*, amit tanítunk a nyelvtanórákon? Azok a tudományos eredmények, amelyek ma – akár a

technikai eszközök révén – széles körben ismertté válhatnának, nagyon lassan szivárognak be az oktatásba és a köztudatba. A nyelvtanórák célja, a kompetenciaalapú oktatás mint deklarált célkitűzés ellenére, egy elvont rendszer elsajátítása. Ez az elvont rendszer azonban nagyon kis mértékben áll kapcsolatban a diákok által megélt mindennapi nyelvvaltozattal.

Az itt kifejtetteket néhány konkrét példán szeretném röviden, a teljesség igénye nélkül illusztrálni.

A nyelvtankönyvekben szerepelnek a nyelvvaltozatok, de nem hívják fel a figyelmet arra, hogy minden nyelv csak változataiban létezik. Abban a pillanatban, amikor egy nyelvnek nincsenek beszélői, és ennek következtében nincsenek változatai,

---

nyelvtanoktatásunk még a 21. században is abból a feltevésből indul ki, hogy egy normát kellene elsajátítani

---

s így nem változataiban létezik, holt nyelvről beszélhetünk. Szerencsére a magyarnak vannak beszélői, azaz nem holt nyelv, s ez azt jelenti, hogy változataiban létezik. Milyen változatok ezek? Melyiket mikor kell használni? Mit adhat hozzá egy változat használata a nyelvhasználó mindennapi nyelvi sikerességéhez? Miért jó az, ha sok nyelvváltozatot ismerünk? S talán az egyike a legfontosabb kérdéseknek, megíthető-e az egyén csupán nyelvhasználata alapján? Ezek a *problémafelvetések*, amelyek a mindennapok nyelvi problémáira kérdeznek rá, de a tankönyvekben kérdésként sem fogalmazódnak meg.

Ha továbbvisszük ezt a gondolatmenetet, a legegyszerűbb következő példa magánhangzórendszerünk oktatása. Minden nyelvtankönyv megemlíti, hogy hány magánhangzó van a magyar nyelvben, aztán valamelyik azt követő oldalon hozzáteszi, hogy van még egy plusz „e” hangunk is, és hogy egy zárt „e” hangról van szó. A két állítás közötti logikai ellentmondásnak nemhogy a feloldása, de a magyarázata sem merül fel egy tankönyvszerzőben sem. Melyik magánhangzórendszeréről beszélünk akkor? Nyilván a normatív nyelvváltozatról. Azonban az sehol nem hangzik el, hogy mi itt és most, amikor a hangrendszerünket tanítjuk, akkor a magyar nyelv normájának a hangrendszerét tanítjuk, s az emlegetett zárt „e” hang nem a normatív változat fonémája. Érzelmi oldalról megközelítve a fentieket, s a régióhoz való pozitív kötődés kialakításának fontosságát szem előtt tartva: ily módon az sem merülhet fel sem a tanárban, sem a diákban, hogy „milyen jó azoknak”, akik a normán kívül egyéb magyar beszédhangokat is ismernek, mert ha valamiről többet tudnak (azaz többet tudok én, a diák), akkor nagyobb a tudásuk (vagyis a tudásom, diákként). Márpedig a több tudás minden esetben jobb, mint a kevesebb tudás.

Összefoglalva elmondható, hogy a következő problémakörök megoldása, megvitatása továbbra is megkerülhetetlen a kisebbségi anyanyelvoktatásban:

- Figyelembe kell venni az eltérő társadalmi, kétnyelvűségi helyzetben kialakult nyelvváltozat meglétét.
- Az oktatás nyelvi céljai tekintetében konszenzusra kellene jutni az anyanyelvi nevelés módszereiben, a tananyag meghatározásában kisebbségi helyzetünket is figyelembe véve, s megvitatni, hogy az Állami Művelődési Programban s az ehhez igazodó tankönyvekben mindezeknek hogyan és milyen mértékben kellene tükröződniük.
- Sürgősen szükség lenne egy olyan módszertani kézikönyv elkészítésére, mely a magyar nyelv szlovákiai változatairól, általában a nyelvváltozatokról, a kétnyelvűségről, valamint a kétnyelvű oktatásról tartalmazná a legfontosabb elméleti tudnivalókat, valamint azt is, hogy az oktatásban ezek hogyan alkalmazhatók, mely tananyagrészebe hogyan és miként építhetők be oly módon, hogy egységes nyelvszemléletet tükrözzenek.
- A magyar nyelvtan oktatásának nem a grammatizálás útját, hanem a nyelv funkcionális megközelítési módját kellene követnie.
- Nyelvtani kategóriák tanítása helyett a beszélt és írott nyelv tulajdonságainak, szerkezetének, a nyelv változatainak a kommunikációs helyzetnek megfelelő használata tanítására van szükség.
- Az oktatás feltételeinek és tartalmának kialakításakor figyelembe kell venni, hogy az oktatás nyelvi céljai eltérőek lehetnek az egymástól eltérő helyzetben – tömbben vagy szórványban – élő kisebbségek esetében.

Kisebbségi helyzetben a nyelvtanításon túlmutató, de az oktatással szorosan

összefüggő és megoldandó problémák közé sorolható a kisebbségek által használt magyar nyelvváltozatok presztízisének kérdése a többségi magyar és a kisebbségi magyar nyelvterületeken egyaránt. E kérdés szorosan összefügg a kisebbségi nyelvváltozatoknak az oktatásban való megjelenésével.

A kisebbségi oktatás közösségi célja a nyelv és a kultúra megtartása, presztízisének biztosítása, emelése, s a kisebbségi identitás kialakítása, fenntartá-

a kisebbségek által használt magyar nyelvváltozatok presztízisének kérdése

sa. Ezen célok eléréséhez elengedhetetlen az anyanyelven történő oktatás, az oktatási hálózat megfelelő földrajzi kiterjedtsége

(vagyis hogy ez a hálózat milyen mértékben fedi le a kisebbségek által lakott területeket) és a különböző iskolatípusok minél teljesebb rendszere. Azonban a cél elérésének ugyanilyen fontos eleme

kell hogy legyen az oktatás – esetünkben a nyelvtanoktatás – *tartalmi korszerűsége, sokrétűsége.*

IRODALOM

Kontra Miklós (2003): A határon túli nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai, Budapest. 301–321.

Lanstyák István (1994): Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio*. Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 4. sz. 90–116.

„Ha ez a tanév ugyanúgy kezdődik el, mint a többi eddig, akkor nem marad más választásunk, mint kapkodni a fejünket év közben, mint a féléves kölyökkutya, hogy »itt a csont, hol a csont«, mert már átdobtak a palánkon. Tehát nem kaja, csont. Gumiból.”